Horváth Jenő
George F. Kennan és John Lukacs levelezése

(A történelem eleven valósága. George F. Kennan és John Lukacs levelezése. Szerk.: John Lukacs)

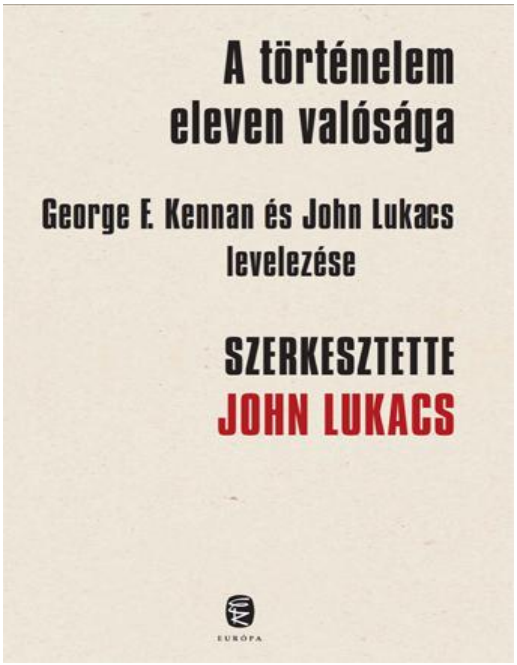

George F. Kennan (1904–2005) az Egyesült Államok legműveltebb és legtapasztaltabb diplomatái közé tartozott. Meghatározó szerepet játszott az amerikai hidegháborús politika kialakításában. 1946-ban Moszkvából küldött ún. hosszú táviratában elsőként fogalmazta a Szovjetunió feltartóztatásának koncepcióját. 1947-től a washingtoni külügyminisztériumban a politikai tervezési részleget vezette, majd nagykövet volt Moszkvában (1951–1952). Az G. F. Dulles külügyminisztersége idején – a külügyi szolgálatból visszavonulva – a kormányzat „felszabadítás" irányvonalának realista bírálója, 1956-tól (haláláig) Institute for Advanced Study professzora. Elmélyedt a nemzetközi kapcsolatok és a diplomáciatörténetének kutatásába, sokat publikált. Kennedy elnöksége idején 1961 és 1963 között visszatért a külügyi szolgálatba: nagykövet volt Belgrádban. Véleményére, tanulmányaira egészen haláláig figyeltek az amerikai külpolitika irányítói. Neve és tevékenysége Magyarországon legfeljebb a külpolitikával hivatásszerűen foglalkozók és az e pályára készülő diákok körében ismert. Tudomásom szerint egyetlen könyve sem jelent meg magyarul, leszámítva azt a tanumány-kötetét, amelyet a Kossuth Könyvkiadó adott ki kalózkiadásban, a számozott „zárt" könyvek sorozatában.

John Lukacs (Lukács János, 1924–) a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, emigrációja (1946) után a Cambrige-i Egyetemen tanult, majd történészprofesszor lett az Egyesült Államokban. 1988 és 2010 között 18 könyve jelent meg Magyarországon. Szinte valamennyi sikerkönyv lett: a témájuk miatt is, de még inkább azért, mert a jellegzetes szürke stílusban fogalmazott hazai történeti munkák mellett Lukacs történelmi esszéi igazi esztétikai élménnyel is megajándékozzák az olvasót.

A Kennan és Lukacs közötti levelezés 1952-ben kezdődött, amikor a 28 éves kezdő történész, az ismeretlen magyar emigráns megírta az első levelét a 48 éves Kennannak, az Egyesült Államok akkori moszkvai nagykövetének. Levelezésük több mint ötven éven át tartott. Majdnem négyszáz levelet írtak egymásnak, több mint ezer írógéppel vagy kézzel írt oldalt. A Lukacs által összeállított gyűjteményben 202 levelet olvashatunk, ebből Kennan 104-et írt, Lukacs 98-at.

A válogatás három fő témájára összpontosít: a hidegháborúra, a történetírásra és levelezőpartnerek gondolkodásának dokumentálására.

A leveleket Lukacs keletkezésük dátuma szerinti sorrendben közli, nagyobb időszakokra tagolva. Mindegyik rész címet és alcímet is kapott – nem minden esetben a legtalálóbbat. (Például az elsőnek *Kezdődik a hidegháború* a címe, holott mint a levelekből is kiderül, mind a ketten az 1946–1947-es évekre teszik a hidegháború kialakulását.) Az levelezés első ciklusa az 1952–1953-ban írt leveleket öleli föl, mindössze ötöt. Ebben a szakaszban a le-

velezés még kimondottan szakmai jellegű, a fiatal tanársegéd amolyan laudáció-féléje a nagykövetnek és történésznek, az *American Diplomacy 1900–1950* [megjelent 1951-ben] szerzőjének.

A kötet második részébe az 1955 és 1964 között írt levelek kerültek *A hidegháború tetőfokán* címmel. (Megint zavaró a cím, hiszen 1955 és 1964 között a hidegháború már túljutott a legfagyosabb éveken, a két szuperhatalom viszonyában lassan és bizonytalanul elkezdődött az olvadás.) 23 levélből áll ez a ciklus – témájukat tekintve eléggé különbözőek. Egyebek mellett Lukacs véleményt mond Kennan frissen megjelent könyvéről (*Russia Leaves the War* [1956]), amelyben modernkori diplomáciatörténet-írás egyik fontos elemét ragadja meg: „Akár azt is lehet mondani – írja –, hogy ez egy új típusú könyv, amely ragyogóan alkalmas arra, hogy annak példája legyen, hogyan kell diplomáciatörténetet írni a demokratikus diplomácia ezen új korában. Nyilvánvaló, hogy amikor vége a diplomáciai érintkezések klasszikus korszakának, ez szükségszerűen érinti a modern diplomáciai kapcsolatok feljegyzésének módját is. Többé nem lehetséges a nemzetek kapcsolatainak rekonstruálása oly módon, hogy főként külügyminisztériumaik levéltáraira hagyatkozunk.” (29. p.)

Ezen második rész levelei között jelenik meg először Lukacs azon törekvése, hogy Kennan figyelmét Magyarország felé fordítsa. Erről tanúskodik 1958. január 8-án kelt levele. Az előzményekhez tartozik, hogy Kennan 1957-ben rádióelőadásokat tartott (az ún. Reit-előadások), amelyekben beszélt a közép-európai problémákról is. Akkoriban állt elő a lengyel külügyminiszter, Adam Rapacki azzal a javaslatával, hogy létesüljön atomfegyvermentes övezet Közép-Európában, amely magába foglalná a két Németországot és Lengyelországot. Kennannak tetszett a terv, hozzátette, hogy amerikai és szovjet csapatokat is kölcsönösen ki lehetne vonni a térségből, vagyis a két Németországból (mint ahogy Ausztriában történt 1955-ben), valamint Lengyelországból és Csehszlovákiából. Ehhez kapcsolódva az említett levélben Lukacs így írt Kennannak: „Egy újabb alkalommal megfontolná-e, hogy Magyarországot is Lengyelország és Csehszlovákia mellé állítsa? Vannak politikai, történelmi, földrajzi és egyéb okai, hogy e csoportba tartozzék az én szülőhazám is, miközben Bulgária és Románia maradna egy másikban.” (34. p.) Lukacs olyan fontosnak tartotta Kennan személyét és javaslatát, hogy magyarra fordította levelező partnere Reith-előadásaiból a szóban forgó témájút és elküldte az akkor Münchenben megjelenő *Nemzetőr* című lapnak. Jellemző a magyar emigráción belüli akkori állapotokra, hogy a szerkesztőség visszautasította az előadás közlését, azzal az indokolással, hogy Kennan „egyezkedni” kíván a szovjetekkel. (A Rapacki-tervet egyébként Washington válasz nélkül hagyta.) Szintén magyar vonatkozású az a két levél, amelyben az 1956-os forradalom leverése után a budapesti amerikai követségre menekült Minszenty bíboros politikai nézeteit értelmezi és értékeli Kennan és Lukacs (46–47. p.).

A harmadik rész levelei 1966 és 1980 között íródtak és a *Hogyan kell történelmet írni* találó cím alatt olvashatók. A ciklus 40 levelet tartalmaz. Ebben az időszakban Kennan már túl van aktív diplomata korszakán, megjelent visszaemlékezéseinek (*Memoires* [1967]) első kötete, amely világszerte nagy figyelmet keltett. Hozzáfogott nagy diplomáciatörténeti monográfiája írásához, amelyben Bismarck kancellár európai rendjének hanyatlását és a francia–orosz szövetség kialakulását dolgozta fel (*Declin of Bismack's European Order. Franco-Russian Relations 1875–1890*. [A mű első kötete 1979-ben jelent meg.]). Lukacs túl van két nagysikerű könyvén (*Declin an Rise of Europe* és az *A History of the Cold War*) és folytatja *A történelmi tudat* írását. (Magyarul 2004-ben jelent meg *A történelmi tudat avagy: a múlt emlékezete* címmel.)

A levelekből kiderül, hogy nemcsak a hidegháborúról és az amerikai–szovjet kapcsolatokról, de a történelem természetéről,

kutatásáról és írásáról is hasonlóak Kennan és Lukacs nézetei. „Húsz év választ el minket egymástól – írja Lukacs –, többezer mérföldre volt egymástól a szülő- és neveltetési helyünk, különbözik a vérmérsékletünk és a származásunk, és mégis, úgy tűnik, megdöbbentően hasonló következtetésekre jutottunk a legkülönfélébb dolgokról, beleértve a személyes filozófia néhány nagyon mély kérdését illetően is". (55. p.).

Hosszan lehetne sorolni a történetírás nagy és apró kérdéseit, amelyek szóba kerülnek a levelezésben. Lenyűgöző Kennan és Lukacs a műveltsége, tiszteltre méltó a komolyság, amellyel problémáikat tárgyalják, ahogy segítik egymás munkáját. A történetírásról szóló diskurzusuk mellett a levelezésből az is kitűnik, hogy mélységes aggodalommal figyelték az amerikai külpolitika alakulását, a nyugati társadalmakban és a szellemi életben zajló rossz irányú változásokat. „[…] nem tudok megbékélni azzal a szellemi szűklátókörűséggel és felelőtlenséggel (különös elegy), mely jelenleg ebben az országban (és a nyugati világ sok más országában is) burjánzik" – írta Kennan 1974-ben (79. p.). Néhány hónappal később, 1975 tavaszán pedig ezt írta: „Ami Indokínát illeti, azt hiszem, a mieink elvesztették az eszüket. Nincs más teendőnk, mint kivonulni, befogni a szánkat és megpróbálni az egészet kiheverni." (80. p.).

A negyedik résznek *A gonosz birodalma és a hidegháború vége* címet adta a szerkesztő. A 44 levélből álló ciklus az 1983 és 1987 közötti éveket öleli föl, vagyis Ronald Reagan kétszeri elnökségének középső éveit. A fejezetcím telitalálat: a levelezésben valóban nagy teret foglal el a hidegháború történetének e fontos szakasza. Levélváltásaikban emellett egyre nagyobb teret kapnak lelki és a teológiai témák is.

1986 tavaszán Kennan két és fél hetet Magyarországon töltött. Gyógyíttatta magát a Margit-szigeti termálfürdőben, de előadásokat is tartott, részt vett magyar értelmiségi műhelyek vitáin. Ezt írta Lukacsnak: „[…] ha megkérdezik tőlem milyenek voltak a benyomásaim, csak azt tudom felelni: nagyon vegyesek és esetlegesek, és semmilyen határozott következtetést nem lehet levonni belőlük. Úgy jövök el innen, hogy csodálom a magyar népet – ugyanakkor véletlenül sincs olyan illúzióm, hogy igazán értem őket. […] Olyan nép ez, amely a cigányzene minden érzelgőssége és Budapest szépsége ellenér nem hordja kívül a szívét, és amelyben van belső büszkeség vagy önbecsülés, mely megmenti attól, hogy hajbókoló vagy arrogáns legyen – bár a szívében tisztában van sok különös tehetségével. Úgy gondolom, hogy a mélyebben gondolkodó magyarok némiképp lehangoltak és sérültek a sok keserű csapás miatt, amivel a sors sújtotta őket évszázadokon át, nagyrészt országuk rendkívül kiszolgáltatott földrajzi helyzete és kicsiny mérete miatt. Álmaik és reményeik rendszerint túlmennek a realitásokon – az étvágyuk a gyomruk méretén. Tisztában vannak vele, hogyha a körülmények megengedik, nagyobb lehetett volna a szerepük, mint amekkorát a történelem engedett nekik eljátszani. A nagy parlamentjük (amelyet ma délután látogattam meg) az álmaik és lehetőségeik közötti hatalmas szakadék szimbóluma."

A negyedik részben is a történeti témák maradtak a levelezés központjában. Néha nagyon hosszú leveleket is írnak egymásnak. Kennan például 1986. június elsején kelt levelében tíz nyomtatott oldal terjedelemben (161–171. p.) fogalmazta meg észrevételeit Lukacs *The Soviet State at 65* című írásáról, amelyben barátja az állami és nemzeti érdekek elsőbbségét hangsúlyozta a Szovjetunió történetében az ideológiával szemben. Egyetért Lukacs alaptézisével, megjegyzéseit csupán finomításoknak, pontosítási javaslatoknak szánja. Valóban egyes megjegyzések néhol csak egy-egy kifejezésre, időpontra vonatkoznak, máskor azonban jelentős kiegészítések és észrevételek. Kennan képes akár csupán néhány mondatban is megragadni egy-egy történelmi személyiség jellemének és tetteinek lényegét, a nagyon bonyolult emberekét is. Olyanokét, mint amilyen Csicserin (az 1920-as évek szovjet külügyminisztere), Litvinov (az 1934 és 1939 közötti kül-

ügyminiszter), vagy Sztálin volt. Világosan és tömören tud megfogalmazni olyan bonyolult problémákat, mint Sztálinnak a párt- és államapparátushoz vagy a zsidókhoz való viszonya. Ugyanilyen pontos, továbbgondolásra ösztönző sorokat ír Sztálinnak a cári Oroszország külpolitikájához való viszonyáról vagy Hruscsov bukásának okairól, valamint Andropovnak és a KGB-nek a külföldhöz és a szovjet rendszer korabeli állapotához való viszonyáról.

Reagan elnök személyiségét, a reagani külpolitikát Kennan is és Lukacs is aggodalommal figyelte, úgy látták, hogy az 1950-es évek elejének szemlélete és hangulata tért vissza Amerikába, amikor az ország vezetői, a média és nagyon sokan az akadémiai világból, is azt állították, hogy Amerika képviseli a világban a jót, s mindenért, ami rosszul sikerült, egy gonosz külső hatalom a felelős. A levelező partnerek rendkívül veszélyesnek tartották, hogy az Egyesült Államokban újra széles körben elterjed az antikommunizmus azonosítása a hazafisággal. A neokonzervativizmus előretörésével Kennan és Lukacs már-már úgy érzi, hogy „kétszemélyes kisebbségbe" szorulnak történész és politológus kollégáik között is.

A kötet ötödik része a legterjedelmesebb, több mint nyolcvan 1988 és 2004 közötti levelet ölet föl, *Egy korszak vége* cím alatt. Természetesen sokat írnak egymásnak a nagy történelmi eseményről: a szovjet birodalom összeomlásáról, a közép- és kelet-európai rendszerváltozásokról. Megfogalmazzák kétségeiket a nyugati demokrácia modelljének e térségben való alkalmazhatóságáról. Mind a ketten igencsak szkeptikusak e tekintetben (210–214. p.). Lukacs a helyszínen szerzett személyes élményeiről és tapasztalatairól is beszámol barátjának, hiszen 1989–1990-ben többször is hazalátogatott. Ott volt a szabadon választott Országgyűlés első ülésén – aligha írt valaki nála megindítóbb és igazabb „tudósítást", mint ő a Kennanak szóló levelében. Fontos kordokumentum a következő levele, amelyben a rendszerváltozás természetéről ír és szisztematikusan számba veszi a születő magyar demokrácia, a pártok és az új vezetők erényeit és gyengeségeit (229–238. p.).

A levelezés ezen szakaszában is jelentős helyet kap – immár nagyobb történeti távlatból nézve – a hidegháború több kérdése, mint például Dulles és Adenauer értékelése (222., 258–261. p.). Levelet váltanak arról, hogy mennyire látszik másképpen például az 1956-os magyar forradalomhoz nemzetközi környezete az újonnan kutathatóvá vált szovjet és az amerikai dokumentumok fényében (294–298.p.). Mindegyiküket foglalkoztató részben új téma a patriotizmus, a nacionalizmus, a sovinizmus, a populista nacionalizmus értelmezése és megítélése.

A kötet utolsó részében is többször felbukkannak az amerikai demokrácia elfajulásának problémái. A mából nézve világosan látszik, hogy nem láttak rémképeket, amikor az ifjabb Bush Amerikájának hanyatlásáról, háborúinak kilátástalanságáról, az amerikainak a világhoz való viszonyáról, s mindezek következményeiről írtak. „Rendkívül sötéten látom ezt az egészet – lényegében azt látom, hogy ezzel vége lesz minden többé-kevésbé normális életnek számunkra – írta Kennan Lukacsnak. […] Amit ma tesznek az országunkkal, azok után biztosan nem leszünk képesek helyreállítani egy olyan országot, amelyet mi ismertünk." Lukács – aki rendszerint kevésbé keményen ítélkezik Amerikáról, túl tett a barátján: „Az elnök agya (és jelleme) egy tizenötéves amerikai tinédzseré, aki szeretne osztályelső maradni, jóllehet csak a szerencse juttatta ebbe a pozícióba. Az elemzők tévednek, amikor azon spekulálnak, hogy bosszút akar állni amiatt, amit Szaddám Huszein tervezett az apja ellen. Nem: George W. sohasem szerette az apját: ő azt akarja megmutatni, hogy még nála is jobb tud lenni. Ismerjük John Quincy Adams halhatatlan figyelmeztetését: „nem megyünk külföldre háborúzni azért, hogy szörnyetegeket keressünk, akiket elpusztíthatunk". Ez a primitív elnök rosszabb ennél: ő azért keres magának egy

szörnyeteget, hogy megszilárdíthassa a saját és pártja népszerűségét." (330. p.)

Kennan–Lukacs levelezés a hidegháború majdnem egész korszakát lefedi – kicsit később kezdődött (1952-ben) és tovább tartott (2004-ig), mint az. Jól dokumentálja a két független gondolkodónak a nézetazonosságát az amerikai külpolitika politika sok elemének megítélésében és bírálatában. Mind a ketten realisták: a hidegháború legfagyosabb éveiben is amellett voltak, hogy a nyugati vezetőknek tárgyalniuk kellene Moszkvával, mert csak türelmes és kompromisszumokra kész politikával lehet elérni egyebek mellett a kelet-európai nemzetek mielőbbi felszabadulását.

Az 1950-es évek elején amikor Kennan és Lukacs levelezése elkezdődött még szokásban volt az alkotó értelmiségiek között a kézzel és géppel írt levelezés, csak a fax és az e-mail elterjedésével vált anakronisztikussá. Kennan és Lukacs azonban maradt a régi formánál – idős korukban nem tanulták meg az új eszközök használatát. Szerencsénkre kitartottak a hagyományos levelezés mellett. S mivel mindketten gondolataik nyelvi megformálásának kivételes mesterei voltak, levelezésük során igen magas színvonalú szöveg keletkezett, amit valóságos gyönyör olvasni.

A recenzens arra számít, hogy ez a levelezéskötet Magyarországon is felhívja a figyelmet Kennanra, s talán remélhetjük, hogy akad egy igényes könyvkiadó, amely vállalkozik emlékiratának a kiadására, s akkor majd nemcsak az idegen nyelveken olvasók ismerhetik meg a XX. század legvilágosabban gondolkodó amerikai diplomatáját és diplomáciatörténészét.

Lukacs könyvei Magyarországon egy kivételével az Európa Könyvkiadó gondozásában jelentek meg. A termékeny szerző életművének fordításával egy ember nyilván nem tudott volna megbirkózni. Talán a nagy érdeklődés sürgetése és nyomása alatt Lukacs könyveinek fordításában a szokásosnál többen (heten) kaptak szerepet. Közöttük a Kennan–Lukacs-levelezéskötet fordítója, M. Nagy Miklós is. Ez a munkája bizonyára nehezebb volt a korábbi kettőnél. Derekasan megbirkózott vele.

A kötet fedőlapja mégha fantáziátlannak tűnik is, jobb az eredetinél – legalább igazodik a tartalomhoz. A tipográfus pedig a betűméret megválasztásával gondolt a fáradtabb szemű olvasókra is.

A levelezéskötet nyilvánvalóan nem lesz a „tömegek olvasmánya". Már akkor betölti küldetését, ha bekerül a történészek és a diplomaták – főként a jövendő történészek és diplomaták – kézikönyvtárába.

A történelem eleven valósága. George F. Kennan és John Lukacs levelezése. Szerkesztette John Lukacs. Fordította M. Nagy Miklós. Budapest 2010, Európa Könyvkiadó. 331 p. ISBN 978 963 07 8931 8.

A fordítás alapjául szolgáló eredeti kiadás

Through the History of the Cold War, The Correspondence of George F. Kennan and John Lukacs. Edited by John Lukacs. University of Pennsylvania Press, 2010

